

УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ЛЄБЄДЄВ Денис Валерійович

УДК 159.922.6:34(043)

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОМИЛКОВИХ ДІЙ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ВОДОЛАЗНИХ
ФОРМУВАНЬ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
МНС УКРАЇНИ**

Спеціальність 19.00.09
«Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Університеті цивільного захисту України, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
САДКОВИЙ Володимир Петрович,
Університет цивільного захисту України,
ректор.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **ПОТАПЧУК Євген Михайлович**, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кафедра кримінального права, начальник кафедри;

кандидат психологічних наук **ЄВСЮКОВ Олександр Петрович**, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Управління освіти і науки, начальник управління.

Захист відбудеться “27” березня 2009 р. о _11_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 Університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Університету цивільного захисту України: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розіслано “19” лютого 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук,
доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодні аварійно-рятувальні підрозділи МНС України виконують широке коло завдань та функцій щодо захисту громадян, попередження й припинення різноманітних надзвичайних ситуацій. Висока вартість підготовки кваліфікованих фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України (кінологів, піротехніків, верхолазів, водолазів тощо), економічна доцільність збереження професійного ядра, ряд інших соціально-демографічних факторів висувають підвищені вимоги до їх професійного довголіття, професійної та функціональної надійності.

Різним аспектам проблеми надійності (безпомилковості) професійної діяльності фахівця в системі МНС України присвячені роботи вітчизняних вчених, зокрема Л.О. Гонтаренко, О.П. Євсюкова, А.С. Куфлієвського, С.М. Миронця, О.О. Назарова, Ю.О. Приходька, В.П. Садкового, О.І. Скленя, О.В. Тімченка та ін. Аналіз цих та інших наукових праць показує, що:

✓ існуючі досягнення і результати розробок не пояснюють особливостей психологічного забезпечення безпомилковості у професійній діяльності *конкретного* фахівця в межах аварійно-рятувального підрозділу МНС України і не можуть безпосередньо застосовуватись в роботі з особовим складом через наявність принципових специфічних характеристик цільових та посадових функцій спеціалістів, особливих механізмів і закономірностей їх взаємодії в умовах безпосереднього використання за призначенням, специфіки змісту, організації та результатів психологічного забезпечення діяльності аварійно-рятувального підрозділу МНС України;

✓ через відсутність цілеспрямованих досліджень, присвячених виявленню та всебічному розгляду соціально-психологічних детермінант помилкових дій у професійній діяльності рятувальника, недостатньо розробленим залишається теоретичне обґрунтування основних напрямів і компонентів системи психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, зокрема при організації та проведенні цілеспрямованого професійно-психологічного відбору кандидатів на дані посади та подальшої організації системи професійно-психологічної підготовки водолазів.

До цього часу окремо, самостійно, комплексно об'єктивні та суб'єктивні детермінанти, що призводять до виникнення помилок у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, не були предметом спеціального теоретичного вивчення та узагальнення; у наукових дослідженнях висвітлювались лише окремі елементи. Необхідність наукової розробки даного питання обумовлюється практичними запитами та потребами системи

МНС України, більшість підрозділів якої функціонують на основі застарілих форм та методів роботи з особовим складом логікою розвитку психології як науки та її достатньо молодого розділу – психології діяльності в особливих умовах. Виявлення психологічних резервів та напрямів оптимізації діяльності фахівця-водолаза є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Таким чином, актуальність цієї проблеми, відсутність систематизованих теоретичних і методичних її розробок і обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт Університету цивільного захисту України й пов'язане з реалізацією Концепції реформування системи підготовки кадрів МНС України на 2003–2008 рр., схваленої рішенням колегії МНС України від 22.05.2003 р. № 6, а також Програми розвитку системи освіти й наукової діяльності навчальних закладів і навчально-методичних установ МНС України на 2003–2008 рр., затвердженої наказом МНС України від 11.09.2003 р. № 338.

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Університету цивільного захисту України (протокол від 27.04.2006 р. № 4) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол від 30.09.2008 р. № 7).

Мета дослідження. На основі вивчення та аналізу сучасних вимог, які висуває професійна діяльність до фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України та відповідності особистісних особливостей водолаза умовам даної діяльності встановити основні соціально-психологічні детермінанти виникнення помилкових дій при виконанні фахівцем-водолазом задач за призначенням.

Основні задачі дослідження:

✓ шляхом критичного аналізу відповідних наукових джерел розкрити сучасні підходи до вивчення проблеми виникнення помилкових дій у діяльності працівників професій екстремального профілю, у тому числі й особового складу аварійно-рятувальних підрозділів МНС України;

✓ на основі аналізу сучасної нормативно-правової бази, що регламентує діяльність фахівців водолазних формувань системи МНС, виділити та охарактеризувати об'єктивні детермінанти здійснення ними помилкових дій в умовах виконання задач за призначенням;

✓ на основі психодіагностичного обстеження фахівців водолазних формувань системи МНС обґрунтувати вимоги до професійно важливих психологічних якостей фахівця-водолаза та визначити суб'єктивні

детермінанти, що обумовлюють як безпомилковість, так і характер помилкових дій в умовах виконання водолазами задач за призначенням;

✓ визначити можливість здійснення прогнозу ефективності професійної діяльності фахівця-водолаза за допомогою коефіцієнта вірогідності допущення суб'єктом діяльності помилкової дії.

Гіпотеза дослідження. Помилкові дії фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України є поліфакторними, різноманітними, відрізняються часом прояву й можуть призвести до вкрай негативних наслідків.

Зниження кількості помилкових дій у професійній діяльності фахівців-водолазів МНС України залежить від комплексу організаційно-правових особливостей даного виду діяльності та професійно важливих якостей працівника, які за результатами професіографічного опису можуть бути змодельовані за допомогою множинного регресійного аналізу й ефективно використовуватись при професійному відборі кандидатів на службу та психологічному супроводженні діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Об'єкт дослідження. Професійна діяльність фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Предмет дослідження. Об'єктивні та суб'єктивні детермінанти виникнення помилкових дій у професійній діяльності фахівців-водолазів МНС України.

Методологічна основа дисертаційного дослідження ґрунтується на наукових ідеях класиків психології, що: розкривають діалектичний зв'язок зовнішнього та внутрішнього, біологічного та соціального, об'єктивного та суб'єктивного (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн); пояснюють взаємодію різних рівнів індивідуальності при визначенні індивідуально-особистісної типології (В.С. Мерлін, В.В. Рибалко, Л.М. Собчик та ін.); розкривають психологію розвитку особистості та життєвого шляху й активності суб'єкта життєдіяльності у критичних ситуаціях (О.О. Кронік, В.О. Моляко, А.В. Петровський, В.О. Татенко, О.В. Тімченко, Т.М. Титаренко, С.І. Яковенко та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувались методи *теоретичного* (аналіз, синтез, порівняння, моделювання, систематизація та узагальнення науково-теоретичних і спеціальних дослідних даних тощо) та *емпіричного* дослідження (спостереження, бесіди, тестування, опитування, методи професіографії та аналізу продуктів діяльності обстежуваних, метод експертних оцінок, різні модифікації методів самооцінювання та взаємооцінювання, статистичні методи).

Для досягнення цілей дослідження було застосовано наступний комплекс психодіагностичних методик: професіографічний опитувальник О. Ліпмана та 16-факторний опитувальник особистості Р. Кеттелла – для дослідження індивідуально-психологічних властивостей фахівців-водолазів; “Дослідження тривожності” (авт. Ч.Д. Спілберг. Адаптований варіант Ю.Л. Ханіна) – для вивчення особливостей емоційно-вольової сфери особистості фахівця-водолаза; “Метод діагностики ступеня готовності до ризику Шуберта” – з метою дослідження певного ступеня відповідальності водолазів та їх ризикованості; “Винайдення кількісного показника рівня самооцінки” (О.С. Будассі) – для визначення адекватності самооцінки фахівців-водолазів як одного з суб’єктивних факторів, що можуть обумовлювати ступінь їх психологічної надійності; Короткий відбірний тест (КВТ) – для виявлення найбільш практично значущих пізнавальних якостей фахівців-водолазів; Методика “Інтелектуальна лабільність” – для вивчення особливостей пізнавальних здібностей фахівця-водолаза; “Теппінг-тест” – для виявлення сили нервової системи та встановлення швидкості реакції фахівців водолазних формувань; Стандартизований метод дослідження особистості (СМДО) – з метою всебічної оцінки особистості фахівців-водолазів; Опитувальник В.І. Моросанової “Стиль саморегуляції поведінки (ССП-98)” – для вивчення стилю саморегуляції у фахівців водолазних формувань; Коректурна проба (тест) Бурдона – для дослідження ступеня концентрації й стійкості уваги фахівців водолазних формувань МНС України; Проби Штанге та Генча, а також тест Руф’є – для вивчення психофізіологічних особливостей фахівців водолазних формувань МНС України.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що:

– *вперше*: здійснено інтегроване вивчення об’єктивних та суб’єктивних детермінант виникнення помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України; виділено та охарактеризовано групи основних професійно-важливих якостей фахівця-водолаза, особливості сприйняття фахівцями водолазних формувань своєї професійної діяльності та домінуючі психічні стани, притаманні водолазам під час виконання професійних обов’язків; визначено та проаналізовано соціально-психологічний, індивідуально-психологічний та нейродинамічний рівні у структурі особистості фахівця-водолаза, які обумовлюють безпомилковість здійснення ним своєї професійної діяльності; розроблено психодіагностичну модель та узагальнено психологічний профіль фахівців-водолазів з низьким та високим коефіцієнтом допущення помилкових дій в умовах виконання задач за призначенням;

– *розширено та доповнено* зміст понять “помилкова дія”, “помилка фахівця”, “особистісний фактор”;

– *набуло подальшого розвитку* знання з проблематики підвищення рівня та ефективності психологічного забезпечення діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони дають можливість підвищити ефективність системи управління особовим складом аварійно-рятувального підрозділу МНС України; оптимізувати реалізацію елементів системи роботи з рятувальниками; реалізувати програму особистісного розвитку і саморозвитку фахівців водолазних формувань.

Матеріали дослідження можуть бути використані і в організаційно-управлінській діяльності керівного складу Збройних Сил, Служби Безпеки України, інших державних формувань, діяльність яких пов’язана з екстремальними ситуаціями та до складу яких входять водолазні формування.

Впровадження результатів дослідження здійснено в системі професійно-психологічного відбору та професійно-психологічної підготовки фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби на водних об’єктах України (акт впровадження від 30.01.2009 р.), Морського координаційного аварійно-рятувального центру ДСАРСВО у м. Севастополь (акт впровадження від 21.12.2007 р.), Морського координаційного аварійно-рятувального центру ДСАРСВО у м. Керч (акт впровадження від 14.12.2007 р.), ДП “Мобільний рятувальний центр МНС України” (акт впровадження від 22.05.2008 р.), а також у процесі викладання спецкурсів на соціально-психологічному факультеті, факультеті оперативно-рятувальних сил та на курсах гірничої та спеціально-рятувальної підготовки з професійно-технічного навчання з наданням відповідної робітничої професії за спеціальністю “Водолаз” Університету цивільного захисту України.

Особистий внесок здобувача. У підручнику “Екстремальна психологія”, написаному у співавторстві з А.С. Куфлієвським, С.М. Миронцем, О.О. Назаровим, Л.А. Перелигіною, В.П. Садковим, О.І. Склень, О.В. Тімченком, В.Є. Христенком та І.О. Шевченком, особистим внеском автора є частина II: “Екстремальні ситуації у діяльності персоналу МНС України та їх психологічні наслідки” та частина IV: “Екстремальна професійно-психологічна підготовка персоналу МНС України”.

У статті “Деякі сучасні підходи до аналізу особистісних змін, викликаних психічними травмами”, написаній у співавторстві із

В.П. Садковим, особистий внесок здобувача полягає в узагальненні сучасних підходів до аналізу особистісних змін, викликаних психічними травмами.

У матеріалах науково-практичної конференції “МНС України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку”, написаних у співавторстві з О.В. Тімченком та В.Є. Христенком, автором проаналізовані проблемні питання, які існують сьогодні в діяльності служби психологічного забезпечення МНС України щодо психологічного супроводження основних професійних контингентів у межах системи МНС, та обґрунтовані можливі шляхи їх вирішення.

У матеріалах III міжнародної науково-практичної конференції “Психологические тренинговые технологии в правоохранительной деятельности: научно-методические и организационно-практические проблемы внедрения и использования, перспективы развития”, написаних у співавторстві з О.В. Тімченком, автором обґрунтовані теоретико-методологічні засади використання біоенергетичної психотерапії Лоуена в умовах проведення реабілітаційних психотренінгових занять з персоналом водозахисних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

У матеріалах IV міжнародної науково-практичної конференції “Психологічні технології в екстремальних видах діяльності”, написаних у співавторстві з С.Ю. Лебедєвою, автором окреслено основні завдання та напрями психологічної реабілітаційної роботи з рятувальниками та членами їх сімей.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дослідження розглядались і обговорювались на засіданнях та наукових семінарах науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України.

Основні результати роботи та її окремі фрагменти викладались автором на 13 міжнародних, міжвузівських і регіональних науково-практичних конференціях, наукових семінарах та круглих столах, зокрема: на Міжвузівській науково-практичній конференції “Психологія діяльності в особливих умовах”, (м. Харків, Академія цивільного захисту України, 28 квітня 2006 р.), Науково-практичній конференції “Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології” (м. Харків, Університет цивільного захисту України, 23 листопада 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация” (м. Мінськ, 6-8 червня 2007 р.), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України” (м. Хмельницький, НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 18-19 жовтня 2007 р.), Навчально-методичному зборі керівного складу органів виконавчої влади, підприємств та організацій

м. Харкова та Харківської області “Організація управління в надзвичайних ситуаціях регіонального рівня” (м. Харків, 27 листопада 2007 р.), Науково-практичній конференції “МНС України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку” (м. Харків, Університет цивільного захисту України, 26-27 червня 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження та використання, перспективи розвитку” (м. Донецьк 24-26 травня 2007 р.), Міжнародному конгресі з психотерапії “Проблемы и тенденции в современной отечественной психотерапии” (м. Гурзуф, МДЦ Артек, 9-11 травня 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки та діяльності людини” (м. Донецьк, 18-20 квітня 2008 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах” (м. Київ, 19-20 лютого 2008 р.), Міжвузівській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми технічних, природничих та соціально-гуманітарних наук в забезпеченні цивільного захисту” (м. Черкаси, 3 квітня 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Психологічні технології в екстремальних видах діяльності” (м. Донецьк, 22-23 травня 2008 р.), Круглому столі “Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти” (м. Харків, НУВС, 16 квітня 2008 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 20 наукових працях, з них 1 підручник, 8 статей – у фахових наукових виданнях з психологічних наук.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та 15 додатків. Основний зміст дисертації займає 174 сторінки, список використаних джерел налічує 274 найменування. Ілюстрований матеріал поданий у 29 таблицях та 26 рисунках на 49 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об’єкт та предмет, головну мету та завдання, методологічні та методичні підходи. Викладено наукову новизну, теоретичне значення та практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження.

Перший розділ “Науково-теоретичні підходи до аналізу та класифікації причин помилкових дій професіонала в сучасній психологічній науці” містить стислий аналіз поняття “помилкова дія”,

поглядів сучасних дослідників щодо причин виникнення помилкових дій у професійній діяльності фахівця та ролі людського фактора у забезпеченні безпомилковості професійної діяльності.

Під помилковою дією у сучасній психологічній науці розуміють елемент діяльності, що порушує її цілеспрямоване протікання й призводить до небажаного для діючої особи результату (Г.М. Зараковський, Г.С. Нікіфоров, J. Reason та ін.). Інакше кажучи, помилкова дія не пов'язана із припиненням або тимчасовим перериванням діяльності (М.А. Котик). В основі помилкових дій завжди лежить неправильне, несвоєчасне або неповне виконання професійних завдань (В.А. Бодров, В.А. Пономаренко та ін.).

В результаті узагальнення різноманітних точок зору, в основу дослідження покладено авторське визначення поняття «помилка» фахівця, під яким розуміється таке його діяння, нераціональна дія або бездіяльність, що або призвело до відхилення керованих параметрів професійної діяльності за припустимі межі, або заборонено правилами (нормами), що її регламентують. Види й частота помилкових дій залежатимуть як від структури конкретної професійної діяльності (її змісту, умов, організації) так і від індивідуальних (у тому числі психологічних) характеристик фахівця.

Відзначено, що при класифікації помилкових дій більшість дослідників орієнтуються, як правило, на основні ознаки комплексного поняття помилки: причина виникнення, форма прояву, ступінь виразності, наслідки впливу.

Шляхом критичного аналізу наукових джерел доведено, що головними компонентами класифікації помилкових дій професіонала повинні бути: факт наявності, місце прояву, час настання, причини виникнення, наслідки появи, заходи з попередження або подолання. Основними ж групами ознак помилкових дій професіонала мають бути: загальні ознаки (загальний опис факту), зовнішні ознаки (форма помилки), внутрішні ознаки (зміст помилки), наслідки, розвиток помилки, причини, оцінки помилки й рекомендації з попередження помилок.

Викладена систематизація причин помилкових дій свідчить про те, що стосовно до окремих завдань діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС їхні передумови визначаються індивідуально-психологічними (психофізіологічними) особливостями людини й повинні або оцінюватися й ураховуватися під час професійно-психологічного відбору, або формуватися, розвиватися в процесі цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки. У той же час багато завдань й умови діяльності пред'являють підвищені, а іноді й непомірно високі вимоги до стану професійно важливих якостей не тільки конкретного суб'єкта діяльності, але й цілої сукупності професіоналів. Тим самим причини помилок визначатимуться впливом на фахівців зовнішніх факторів діяльності, не

адекватних їхнім можливостям.

Великі перспективи в підвищенні якості й розширенні можливостей аналізу причин зазначених дій відкриваються у зв'язку з визначенням ролі психологічних, фізіологічних, професійних та інших компонентів “особистісного фактора” у виникненні помилок.

В межах дисертаційного дослідження поняття “особистісний фактор” визначено як сукупність індивідуальних особливостей конкретної людини, які можуть стати причиною виникнення помилкових дій, тобто можуть бути пов'язані із причинами виникнення, характером перебігу й результатом порушень у діяльності.

Доведено, що вплив “особистісного фактора” на виникнення помилкових дій і аварійних ситуацій спостерігається тільки в конкретних умовах взаємодії фахівця з об'єктом професійної діяльності або іншими фахівцями за наявності, розвитку та прояву несприятливих індивідуальних особливостей, важливих для професійної діяльності якостей і функцій. Причиною помилкових дій може бути прояв або якоїсь конкретної несприятливої індивідуальної характеристики людини, або, що буває значно частіше, певної їх сукупності.

Виділено та охарактеризовано компоненти структури особистості, які можуть обумовлювати безпомилковість здійснення професійної діяльності і мають три рівні: соціально-психологічний (включає вивчення установок, норм, цінностей, мотивації, особливостей соціальних взаємодій, рівня домагань, самооцінки, самоконтролю); індивідуально-психологічний (передбачає виявлення показників емоційно-вольової, інтелектуальної сфер, характерологічних особливостей (наявність надмірних реакцій самоактуалізації, конфліктності, агресивності, акцентуацій і т. ін.), особливості окремих психічних функцій); нейродинамічний (включає вивчення рівня тривожності та інших показників нервової системи, зміна яких може свідчити про виникнення патологічних станів і порушення механізмів психологічного захисту).

Наведено процедуру і методику проведення авторського дослідження.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі ДП “Мобільний рятувальний центр МНС України” (м. Київ), річкових координаційних аварійно-рятувальних центрів Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби на водних об'єктах МНС України (ДСАРСВО) у м. Київ та м. Івано-Франківськ, морських координаційних аварійно-рятувальних центрів Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби на водних об'єктах МНС України (ДСАРСВО) у м. Севастополь та м. Керч, Спеціального морського загону Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (м. Керч), ГУ МНС України в Харківській, Івано-Франківській та

Хмельницькій областях. У дослідженні, окрім експертів (24 фахівця-водолаза, які працюють (або працювали) за даним фахом не менше 5 років), взяли участь 104 особи, яких було розподілено на 3 групи обстежуваних:

✓ 1-а група: 42 курсанти та випускники факультету оперативно-рятувальних сил Університету цивільного захисту України (УЦЗУ), які щойно вступили або збираються вступити на службу до водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України. Стаж служби досліджуваних даної групи в такому підрозділі – не більше 1 року. Вік досліджуваних від 22 до 25 років;

✓ 2-а група: фахівці-водолази віком від 24 до 41 року чисельністю 35 осіб. Стаж служби від 1 до 5 років;

✓ 3-я група: 27 водолазів віком 29 до 43 років, стаж служби яких становить 5 та більше років.

Експериментальний цикл був розподілений на послідовні етапи, кожний з яких присвячувався вирішенню конкретної частини загальної задачі і ставав базою для подальших досліджень.

Пошуковий етап (2005 – 2006 рр.). Було визначено наукову проблему, її стан, окреслені підходи щодо її вирішення, розроблено початкові принципи та методики дослідження, сформульовано робочу гіпотезу.

Експериментальний етап (2006 – 2007 рр.), що включав до себе підбір методик та експериментальне дослідження питань, які постають у роботі. Результати цього етапу дозволили розкрити зовнішні та внутрішні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Теоретико-узагальнюючий етап (2008 р.), у межах якого проводився концептуальний аналіз, систематизація та узагальнення результатів дослідження, робились основні висновки, здійснювалась апробація та впровадження основних результатів, визначались подальші перспективи досліджень.

У другому розділі “Об’єктивні детермінанти здійснення помилкових дій фахівцями водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України” зазначається, що на сучасному етапі розвитку нашої країни праця водолазів використовується майже у всіх галузях господарювання, які так чи інакше пов’язані з використанням водних ресурсів. Тому закономірним представляється те, що водолази сьогодні працюють і у такій невиробничій сфері як аварійно-рятувальні підрозділи МНС. Тут їх діяльність набуває значної специфіки і у великій мірі різниться з працею фахівців-водолазів інших міністерств та відомств.

Проведений аналіз сучасного нормативно-правового регулювання діяльності водолазів системи МНС дозволив виділити найбільш «больові»

точки функціонального призначення фахівців-водолазів, які з великою долею вірогідності можуть призводити до виникнення різноманітних помилок у ході виконання ними задач за призначенням. Так, на сьогоднішній день основним нормативно-правовим документом, яким керуються водолази аварійно-рятувальних підрозділів МНС у своїй повсякденній діяльності і який визначає кваліфікаційні вимоги до професії, є “Єдині правила безпеки праці на водолазних роботах” (далі Правила). Однак маємо констатувати, що за багатьма параметрами Правила є застарілими, і на сьогодні не в змозі регулювати питання застосування сучасних засобів забезпечення водолазних спусків і робіт, у тому числі – при виконанні аварійно-рятувальних водолазних робіт (Правила первісно орієнтовані на планове виконання водолазних робіт на глибинах до 60 м спеціалізованими водолазними підприємствами, де аварійно-рятувальні роботи – це виключення, а не основний вид діяльності).

Крім того, кваліфікаційні характеристики водолазів, передбачені Правилами, на сьогодні не охоплюють усіх видів водолазних робіт, що зустрічаються у різних галузях господарювання.

Особливу стурбованість викликає редакція ст. 3 Закону України “Про аварійно-рятувальні служби”, згідно якої фахівці-водолази системи МНС залучаються до виконання *будь-якого завдання*, визначеного переліком основних завдань аварійно-рятувального формування (служби, підрозділу). Такий стан справ з високою вірогідністю призведе до виникнення помилкових дій і навіть аварійних ситуацій у професійній діяльності фахівця.

Визначені та охарактеризовані основні групи факторів, що обумовлюють виникнення помилкових дій фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України при виконанні професійних задач за призначенням (ергономічні фактори, або фактори водолазної техніки (спорядження), фактори навколишнього середовища та соціально-психологічні фактори). Відмічено, що в умовах водолазного спуска організм водолаза піддається не ізольованому впливу якого-небудь шкідливого або небезпечного фактора, а зазнає впливу комплексу фізичних, хімічних, біологічних і психофізіологічних факторів, пов'язаних з перебуванням і роботою у водній і гіпербаричній газових середах, а також із впливом водолазної техніки й водолазного спорядження. Багато з цих факторів мають аддитивну (підсумовану), синергічну (взаємно посилюючу) або антагоністичну дію.

Доведено, що у переважній більшості ситуацій діяльність фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС здійснюється в умовах психічної напруженості внаслідок: дефіциту часу, що передбачає високий темп і оперативність прийняття й виконання рішень; значущості фактора

невизначеності розвитку ситуації, виникнення вторинних надзвичайних ситуацій, прогнозу наслідків; складності прийняття рішень, обумовлених дефіцитом або суперечливістю інформації; впливу станів стомлення й монотонії, пов'язаних із нерегламентованим характером діяльності й нерівномірним характером навантаження; високого ступеня відповідальності.

Визначено, що одним з основних соціально-психологічних факторів, які впливають на ефективність та безпомилковість виконання задач за призначенням, є виражений груповий характер діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС. Груповий характер діяльності обумовлений умовами та особливостями проведення окремих видів водолазних робіт та є головною запорукою безпеки праці.

У третьому розділі “Суб’єктивні детермінанти здійснення помилкових дій фахівцями водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України” доведено, що на сьогодні дуже гострою є потреба у розробці професіограми вказаної професії та підборі методичного і психодіагностичного матеріалу для реалізації процесу якісного відбору кандидатів до служби у водолазні формування аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

На основі оцінювання експертами заданого переліку якостей, які можуть бути важливими для ефективного виконання своєї діяльності водолазами, а також при врахуванні основних типових елементів професійної діяльності водолазів розроблено рейтинг професійно-важливих якостей (табл.1). Проведений факторний аналіз методом головних компонентів з Varimax гав обертанням (як критерій значущості результатів виступила факторна вага 0,40) дозволив виділити головні групи (фактори) професійно-важливих якостей фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України та встановити місце, роль та вагу кожної якості у професіографічній структурі професії водолаза.

Перший фактор утворили наступні професійно-важливі якості: вміння контролювати свої емоції та поведінку (0,59); стриманість (0,37); розважливість (0,65); відповідальність (0,44); рішучість (0,53); дотримання існуючих норм та правил (0,49). Зазначені якості можна об’єднати у групу емоційно-вольового компонента.

До другого фактора увійшли: стійкість та концентрація уваги (0,88); висока швидкість розподілу уваги (0,60); вміння прогнозувати перебіг подій в умовах надзвичайної ситуації (0,57); здатність до утримання в пам’яті великої кількості інформації (0,48). Зазначені якості можна об’єднати у групу когнітивного компонента.

Подальше дослідження було спрямоване на визначення суб’єктивного сприйняття своєї професійної діяльності фахівцями водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України; домінуючих психічних

станів у досліджуваних, які є властивими їм під час виконання професійних обов'язків; ступеня довіри між водолазами, що працюють в єдиній команді; особливостей індивідуально-психологічних властивостей фахівців-водолазів з різним професійним досвідом, проявів у них особистісної та реактивної тривожності, виявлення схильності до ризику; оцінки інтегрального показника рівня загальних здібностей фахівців, особливостей їх інтелектуальної лабільності.

Таблиця 1

Ієрархія професійно-важливих якостей фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України

Оцінка якості	Професійно-важливі якості
1	здатність тривалий час зберігати стійку увагу
2	здатність розподіляти та концентрувати увагу
3	вміння перемикаєти увагу з одного об'єкта на інший
4	вміння помічати незначні зміни в досліджуваному явищі
5	емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень
6	здатність приймати правильне рішення за недостатності необхідної інформації
7	врівноваженість, самовладання при конфліктах
8	швидка адаптація до нових умов
9	уміння з усього обсягу інформації обирати необхідну
10	здатність схоплювати суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі
11	вміння робити висновки з суперечливої інформації
12	здатність до тривалої розумової праці без погіршення якості, зниження темпу
13	здатність тривалий час зберігати високу активність
14	вміння брати на себе відповідальність у складних ситуаціях
15	здатність прогнозувати хід подій з урахуванням їхньої імовірності
16	здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу
17	швидка рухова реакція на несподівані подразники
18	окомірне визначення відстаней, кутів, розмірів
19	здатність тривалий час тримати в пам'яті великий обсяг необхідної інформації
20	вміння узгоджувати свої дії з діями інших людей

Маючи достатню кількість матеріалу з вивчення особливостей професійно-важливих якостей фахівців водолазних формувань, ми спромоглися розробити математичну модель прогнозування вірогідності допущення помилкових дій в професійній діяльності водолазами МНС України (формула (1)).

$$Y = \text{Constant} + (0,55) B + (-0,12) F + (-0,71) C + (0,24) G + (-0,14) OT + (0,68) KY + e; \quad (1)$$

де: Y – коефіцієнт вірогідності допущення помилок у професійній діяльності; Constant = 27,18; e – помилка прогнозування; B – інтелектуальні здібності; C – емоційна стабільність; F – стриманість особистості; G – нормативність поведінки; OT – особистісна тривожність; KY – концентрація уваги.

Встановлено норму коефіцієнта вірогідності допущення помилок фахівцями-водолазами, який дорівнює: для фахівців-водолазів зі стажем професійної діяльності вище 5 років - 24,795 у/о; для фахівців зі стажем діяльності до 5 років - 24,498 у/о; для водолазів-початківців – 23,824 у/о.

Отримані показники коефіцієнтів запропоновано приймати за рівні вірогідності допущення помилок у діяльності фахівців-водолазів: 24,795 – низька вірогідність; 24,498 – середній рівень вірогідності; 23,824 – висока вірогідність.

Доведено, що на коефіцієнт виникнення помилок у діяльності водолазів можуть впливати стильові особливості саморегуляції особистості. Проведено кореляційний аналіз для встановлення взаємозв'язків між показниками коефіцієнта допущення помилкових дій водолазами та особливостями їх емоційно-вольової сфери, а саме – стильовими особливостями саморегуляції та рівнем тривожності (рис.1).

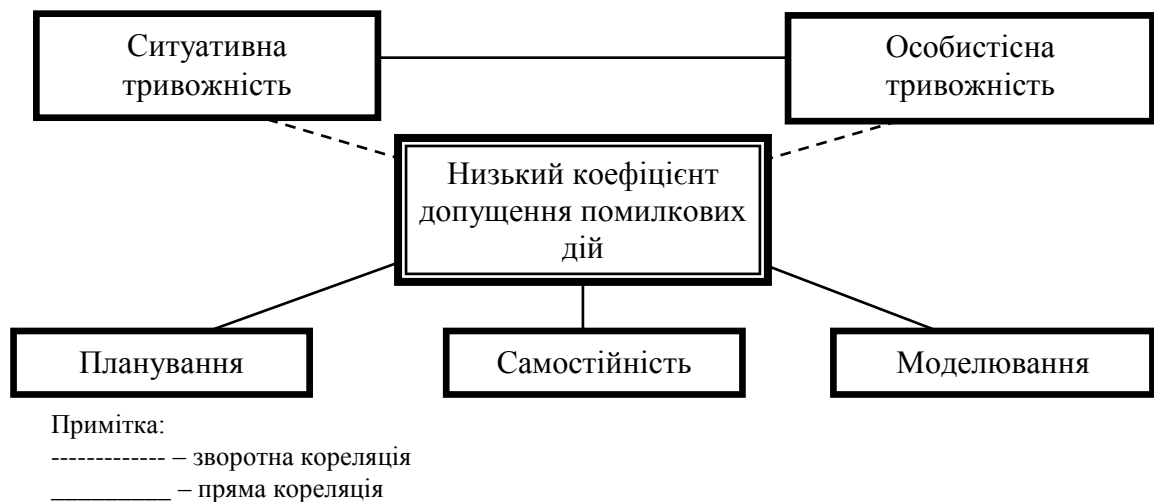

Рис. 1. Характер кореляційних зв'язків основних показників саморегуляції та тривожності фахівців-водолазів та коефіцієнта допущення помилкових дій у професійній діяльності

Встановлено, що між показником, який відповідає низькому рівню коефіцієнта вірогідності допущення фахівцем-водолазом помилкових дій, та низкою регуляторних процесів існує позитивний взаємозв'язок: з показником “планування” – ($r=0,41$, при $p \leq 0,05$); з показником “моделювання” – ($r=0,38$, при $p \leq 0,05$); з показником “самостійність” – ($r=0,69$, при $p \leq 0,01$). За підвищення рівнів як особистісної, так і ситуативної тривожності, вірогідність допущення водолазом помилок у професійній діяльності підвищується ($r=-0,70$, при $p \leq 0,01$ та $r=-0,52$, при $p \leq 0,05$ відповідно). Зауважимо, що між собою особистісна та ситуативна тривожність прямо корелюють з коефіцієнтом $r=0,78$, при $p \leq 0,01$ (тобто, за підвищення особистісної тривожності підвищується і рівень ситуативної та навпаки).

Доведено існування залежності коефіцієнта вірогідності допущення

водолазом помилок у професійній діяльності від рівня резервних можливостей його організму.

Виділено та охарактеризовано психологічні типи фахівців-водолазів з низьким та високим коефіцієнтом допущення помилкових дій у професійній діяльності. Так, серед фахівців-водолазів, що є потенційно більш надійними в професійному плані, виділено 53% досліджуваних, яких віднесено за показниками до активно-оборонного типу та 18% тих, хто відноситься до оптимістично-стійкого типу особистості. Серед водолазів з високим показником коефіцієнта вірогідності допущення помилкових дій у професійній діяльності відмічено 41% тих, які відносяться до пасивно-страждаючого особистісного типу, та зафіксовано 28% водолазів, які відрізняються типологічними особливостями за таким типом особистості як самостверджуючий-закритий.

Розроблено рекомендації практичного спрямування психологам МНС щодо проведення психологічного аналізу помилкових дій фахівця-водолаза.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті об'єктивних та суб'єктивних детермінант помилкових дій у професійній діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

І Загально-теоретичний та методологічний рівень розгляду даного питання дозволив сформулювати ряд положень, що сприяють більш повному розумінню проблеми помилкових дій фахівців екстремального профілю діяльності у сфері психологічних досліджень в межах спеціальності 19.00.09 – “Психологія діяльності в особливих умовах”.

1. Під помилковою дією у сучасній науці розуміють елемент діяльності, що порушує її цілеспрямоване протікання й призводить до небажаного для діючої особи результату. Інакше кажучи, помилкова дія не пов'язана із припиненням або тимчасовим перериванням діяльності. В основі помилкових дій завжди лежить неправильне, несвоєчасне або неповне виконання операцій

Під помилкою фахівця розуміється таке його діяння, нерациональна дія або бездіяльність, що або призвело до відхилення керованих параметрів професійної діяльності за припустимі межі, або заборонено правилами (нормами), що її регламентують.

Види й частота помилкових дій залежать як від структури конкретної професійної діяльності (її змісту, умов, організації), так і від індивідуальних (у тому числі й психологічних) характеристик фахівця.

2. Діяльність фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС характеризується специфічною сукупністю умов здійснення водолазних робіт, що ускладнюють досягнення професійних цілей та нерідко призводять до виникнення різного роду професійних помилок (здійснюється в умовах дефіциту часу, що передбачає високий темп і оперативність прийняття й виконання рішень; обумовлена дефіцитом або суперечливістю інформації, значущістю фактора невизначеності розвитку ситуації, виникнення вторинних НС, прогнозу наслідків, нерегламентованим характером діяльності й нерівномірним характером навантаження та ін.).

У процесі своєї професійної діяльності водолази піддаються впливові комплексу екстремальних факторів гіпербаричної і водної серед, що призводить до значних істотних змін (зрушень) функціонального стану всіх життєво важливих органів і систем організму водолаза. На початку професійної діяльності ці зрушення носять пристосувальний (компенсаторний) і минуций характер. Однак багаторічний систематичний вплив гіпербаричної і водної серед, що має накопичувальний характер, сприяє, як правило, розвиткові у водолазів загальних, у тому числі хронічних, захворювань.

Тому є не випадковим, що умови праці водолазів визнані особливо небезпечними й шкідливими, а більшість видів водолазних робіт віднесені до категорії важкої й дуже важкої праці.

3. Існуюча на сьогодні недосконалість нормативно-правового регулювання діяльності фахівців-водолазів, нечітке визначення їх функціонального призначення в межах системи МНС України автоматично призводить до виникнення різноманітних помилок у ході виконання особовим складом водолазних підрозділів задач за призначенням.

Головний нормативно-правовий документ, яким керуються водолази аварійно-рятувальних підрозділів МНС у своїй повсякденній діяльності та який визначає кваліфікаційні вимоги до професії, – “Єдині правила безпеки праці на водолазних роботах” – за багатьма параметрами застарів і на сьогодні не в змозі регулювати питання застосування сучасних засобів забезпечення водолазних спусків і робіт. Ці Правила первісно орієнтовані на планове виконання водолазних робіт на глибинах до 60 м спеціалізованими водолазними підприємствами, де аварійно-рятувальні роботи є виключенням, а не основним видом діяльності.

Крім того, чинний на сьогодні “Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України” з невідомих для нас причин не висуває до фахівців-рятувальників вимог універсальності. Тобто сьогодні фахівець, який працює в аварійно-рятувальному підрозділі МНС, не обов’язково повинен бути універсальним спеціалістом. Такий підхід може

призвести до невиправданих помилок і навіть фізичних втрат серед особового складу. Вважаємо, що нам немає сенсу обґрунтовувати тезу про те, що тільки універсальний спеціаліст зможе ефективно та надійно провести водолазні, піротехнічні або висотні роботи.

4. Великі перспективи в розширенні можливостей аналізу причин помилкових дій фахівця відкриваються у зв'язку з визначенням ролі психологічних, фізіологічних, професійних та інших компонентів “особистісного фактора” у виникненні помилок.

Під терміном “особистісний фактор” ми розуміємо сукупність індивідуальних особливостей конкретної людини, які можуть стати причиною виникнення помилкових дій, тобто можуть бути пов'язані із причинами виникнення, характером перебігу й результатом порушень у діяльності.

Вплив “особистісного фактора” на виникнення помилкових дій і аварійних ситуацій спостерігається тільки в конкретних умовах взаємодії фахівця з об'єктом професійної діяльності або іншими фахівцями за наявності, при розвитку, прояві несприятливих індивідуальних особливостей, професійно значущих для професійної діяльності якостей і функцій.

Причиною помилкових дій може бути прояв або якоїсь конкретної несприятливої індивідуальної характеристики людини, або, що зустрічається значно частіше, певної їх сукупності.

5. Можна виділити три рівні у структурі особистості фахівця-водолаза, які обумовлюють безпомилковість здійснення ним своєї професійної діяльності: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний та нейродинамічний.

Перший з виділених рівнів включає вивчення установок, норм, цінностей, мотивації, особливостей соціальних взаємодій, рівня домагань, самооцінки, самоконтролю. Цей рівень є найбільш важливим, значущим у розвитку відхилень, виступаючи як детермінанта поведінки й діяльності. З позицій саме зазначеного рівня необхідно розглядати характеристики інших рівнів. Правильна ціннісно-мотиваційна спрямованість людини, що проявляється у високій відповідальності, мотивації до професійної діяльності, адекватності самооцінки, високому самоконтролі може нівелювати несприятливі психологічні особливості особистості.

Індивідуально-психологічний рівень передбачає виявлення показників емоційно-вольової, інтелектуальної сфер, характерологічних особливостей (наявність надмірних реакцій самоактуалізації, конфліктності, агресивності, акцентуацій і т. ін.), особливостей окремих психічних функцій.

Оцінка рівня нейродинамічних особливостей має під собою вивчення рівня тривожності та інших показників нервової системи, зміна яких може

свідчити про виникнення патологічних станів і порушення механізмів психологічного захисту.

Для кожної конкретної спеціальності в межах аварійно-рятувального підрозділу МНС України співвідношення складових у структурі особистості, схильної до помилкових дій, повинно бути своїм, специфічним, оскільки кожний конкретний вид діяльності висуває цілком конкретні вимоги до тих або інших психологічних особливостей рятувальників.

II Проекція загальнотеоретичних і методологічних положень та висновків, зроблених у процесі дослідження, дозволила одержати ряд результатів, що повніше розкривають специфіку діяльності фахівця-водолаза, та надати низку практичних рекомендацій з питань організації роботи психологів та керівного складу аварійно-рятувальних підрозділів МНС. У ході дослідження:

а) розроблено: професіограму рятувальника-водолаза; математичну модель прогнозування вірогідності допущення помилкових дій у професійній діяльності фахівцями водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України;

б) виділено та охарактеризовано: групи основних професійно-важливих якостей фахівця-водолаза; особливості сприйняття фахівцями водолазних формувань своєї професійної діяльності; домінуючі психічні стани, які є властивими водолазам під час виконання професійних обов'язків; особливості індивідуально-психологічних властивостей фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України;

в) запропоновано: загальну характеристику психологічних типів фахівців-водолазів з низьким та високим коефіцієнтом допущення помилкових дій у професійній діяльності.

Межі нашої роботи не дозволили вирішити цілий ряд проблем, які можуть поглибити вивчення та заходи щодо зниження помилкових дій серед працівників ризиконебезпечних професій. **Потребують подальшого вивчення:**

✓ питання узагальнення і створення системної моделі, яка могла б змістовно відбити особливості прогнозування вірогідності допущення помилкових дій у професійній діяльності фахівцями конкретних видів ризиконебезпечних професій;

✓ проблема розгляду розходження між індивідами й у конкретного індивіда, але в різних ситуаціях, можливостей (ресурсів) безпомилкового виконання професійних задач.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Екстремальна психологія: [підручник] / [Куфлієвський А.С., Лебедев Д.В., Миронець С.М., Назаров О.О., Перелигіна Л.А., Садковий В.П., Склень О.І., Тімченко О.В., Христенко В.Є., Шевченко І.О.] ; за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – К. : Август Трейд, 2007. – 502 с. – ISBN 966-7658-04-X.

2. Лебедев Д.В. Несанкціоновані дії персоналу пошуково-рятувальних підрозділів МНС України в особливих умовах діяльності як проблема поведінки, що відхиляється / Д.В. Лебедев // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна : [зб. наук. праць] (серія “Психологія”). – 2007. – Вип. 37. – №.759. – С. 151–156. – ISSN 0453-8048.

3. Лебедев Д.В. Сучасні вимоги до особистості та професійної підготовленості фахівця-водолаза аварійно-рятувального підрозділу МНС України / Д.В. Лебедев // Проблеми загальної та педагогічної психології : [збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України] ; за ред. С.Д. Максименка. – К., 2008. – Т. X, ч. 2. – С. 288–295.

4. Лебедев Д.В. Деякі сучасні підходи до аналізу особистісних змін, викликаних психічними травмами / В.П. Садковий, Д.В. Лебедев // Проблеми екстремальної та кризової психології. – Харків : УЦЗУ, 2007. – Вип. 1. – С. 256–265.

5. Лебедев Д.В. Психологічний аналіз помилкових дій водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України / Д.В. Лебедев // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Харків : УЦЗУ, 2007 – Вип. 3, ч.1. – С. 341–347.

6. Лебедев Д.В. Специфіка діяльності пошуково-рятувальних підрозділів МНС України та соціально-психологічні детермінанти, що обумовлюють потребу практики в підвищенні ефективності діяльності фахівців-водолазів / Д.В. Лебедев // Збірник наукових праць. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – № 39, ч. II. – С. 211-213.

7. Лебедев Д.В. Принципи психологічного аналізу та класифікації причин помилкових дій фахівців професій екстремального профілю діяльності / Д.В. Лебедев // Збірник наукових праць. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – № 41, ч. II. – С. 214-216.

8. Лебедев Д.В. Аналіз відповідності вимог діяльності до особистості рівню сформованості провідних груп професійно важливих якостей водолаза аварійно-рятувального підрозділу МНС України / Д.В. Лебедев // Збірник наукових праць. – Хмельницький : Видавництво Національної академії

Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2008. – № 43, ч. II. – С. 207-211.

9. Лебедев Д.В. Роль людського фактору в забезпеченні безпомилковості професійної діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України / Д.В. Лебедев // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків : ХНПУ, 2007. – Вип. 26. – С. 35–41.

10. Лебедев Д.В. Урахування психофізіологічного стану фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України при організації заходів психологічної реабілітації (з досвіду роботи групи екстреної психологічної допомоги МНС) / Д.В. Лебедев // Журнал практикуючого психолога : [спеціальний випуск]. – К., 2008. – № 14. – С. 125-134.

11. Лебедев Д.В. Психофизиологическая “цена” деятельности специалистов-водолазов поисково-спасательных подразделений МЧС Украины / Д.В. Лебедев // Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация : сб. тезисов докл. IV междунар. науч.-практ. конф., (6-8 июня 2007 г., г. Минск) / [редкол. Э.Р. Бариев и др.]. – Мн., 2007. – В 3. т., Т.2. – С. 253-255.

12. Лебедев Д.В. Психологічні детермінанти схильності до здійснення несанкціонованих дій водолазами пошуково-рятувальних підрозділів Міністерства з надзвичайних ситуацій України / Д.В. Лебедев // Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України : матеріали Всеукр. наук.-теор. конф., (18-19 жовтня 2007 р., м. Хмельницький) – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. – С. 114-115.

13. Лебедев Д.В. Перспективи розвитку служби психологічного забезпечення МНС України / О.В. Тімченко, В.Є. Христенко, Д.В. Лебедев // МНС України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф., (26-27 червня 2007 р., м. Харків) / МНС України, Ун-т цивільного захисту України – Харків : УЦЗУ, 2007. – С. 341-344.

14. Лебедев Д.В. Використання біоенергетичної психотерапії Лоуена в умовах проведення реабілітаційних психотренінгових занять з персоналом МНС України / О.В. Тімченко, Д.В. Лебедев // Психологические тренинговые технологии в правоохранительной деятельности: научно-методические и организационно-практические проблемы внедрения и использования, перспективы развития : материалы III междунар. науч.-практ. конф., (24-26 мая 2007 г., г. Донецк) – Донецк : Донецкий юридический институт ЛГУВД, 2007. – С. 439-445.

15. Лебедев Д.В. Програма психологічної реабілітації рятувальників МНС України і членів їх родин / С.Ю. Лебедева, Д.В. Лебедев //

Психологические технологии в экстремальных видах деятельности: материалы IV междунар. науч.-практ. конф., (22-23 мая 2008 г., г. Донецк) – Донецк : Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2008. – С. 311-316.

16. Лебедев Д.В. Засади діяльності практичного психолога МНС щодо запобігання здійсненню помилкових дій фахівцями під час виконання водолазних пошуково-рятувальних робіт / Д.В. Лебедев // Актуальні проблеми наглядно-профілактичної діяльності МНС України : матеріали наук.-техн. конф., (19 грудня 2007 р., м. Харків). – Харків: УЦЗУ, 2007. – С.136-138.

17. Лебедев Д.В. Теоретичні засади та практична обґрунтованість дослідження психологічних особливостей копінг-поведінки фахівців екстремального профілю / Д.В. Лебедев // Психологія діяльності в особливих умовах : матеріали міжвузівської наук.-практ. конф., (28 квітня 2006 р., м. Харків) – Харків: АЦЗУ, 2006. – С.78-79.

18. Лебедев Д.В. Фактори ризику умов праці в структурі причин помилкових дій фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України / Д.В. Лебедев // Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., (19-20 лютого 2008 р., м. Київ) / за заг. ред. О.В. Петренка, О.М. Ічанської. – К.: НАУ, 2008. – С.57-60.

19. Лебедев Д.В. Індивідуально-психологічні передумови здійснення помилкових дій водолазами аварійно-рятувальних підрозділів МНС України / Д.В. Лебедев // Актуальні проблеми технічних, природничих та соціально-гуманітарних наук в забезпеченні цивільного захисту : тези доповідей міжвузівської наук.-практ. конф., (3 квітня 2008 р., м. Черкаси) – Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2008. – С. 22–23.

20. Лебедев Д.В. Аналіз механізмів виникнення поведінки, що відхиляється, у професійній діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС / Д.В. Лебедев // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: матеріали круглого столу., (16 квітня 2008 р., м. Харків) – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 111-114.

АНОТАЦІЇ

Лебедев Д.В. Соціально-психологічні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – “Психологія діяльності в особливих умовах”. – Університет цивільного захисту України. – Харків, 2009.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті об’єктивних та суб’єктивних детермінант помилкових дій у професійній діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Достовірно доведено, що великі перспективи в розширенні можливостей аналізу причин помилкових дій фахівця відкриваються у зв’язку з визначенням ролі психологічних, фізіологічних, професійних та інших компонентів “особистісного фактора” у виникненні помилок. Вплив “особистісного фактора” на виникнення помилкових дій і аварійних ситуацій спостерігається тільки в конкретних умовах взаємодії фахівця з об’єктом професійної діяльності або іншими фахівцями за наявності, розвитку та прояві несприятливих індивідуальних особливостей, професійно значущих для професійної діяльності якостей і функцій.

Запропоновано професіограму рятувальника-водолаза; розроблено математичну модель прогнозування вірогідності допущення помилкових дій у професійній діяльності фахівцями водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Ключові слова: водолаз, помилкова дія, помилка, соціально-психологічні детермінанти, надзвичайна ситуація, аварійно-рятувальний підрозділ МНС України.

Лебедев Д.В. Социально-психологические детерминанты ошибочных действий в профессиональной деятельности специалистов водолазных формирований аварийно-спасательных подразделений МЧС Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – “Психология деятельности в особых условиях”. – Университет гражданской защиты Украины. – Харьков, 2009.

В диссертации приводится теоретическое обобщение и предлагается новое решение научной проблемы, что проявляется в раскрытии объективных и субъективных детерминант ошибочных действий в профессиональной деятельности специалистов-водолазов аварийно-спасательных подразделений МЧС Украины.

Достоверно доказано, что большие перспективы в расширении возможностей анализа причин ошибочных действий специалиста открываются в связи с определением роли психологических, физиологических, профессиональных и других компонентов “личностного

фактора” в возникновении ошибок. Влияние “личного фактора” на возникновение ошибочных действий и аварийных ситуаций наблюдается только в конкретных условиях взаимодействия специалиста с объектом профессиональной деятельности или другими специалистами при наличии, развитии и проявлении неблагоприятных индивидуальных особенностей, профессионально значимых для профессиональной деятельности качеств и функций.

Предложена профессиограмма спасателя-водолаза; разработана математическая модель прогнозирования вероятности допущения ошибочных действий в профессиональной деятельности специалистами водолазных формирований аварийно-спасательных подразделений МЧС Украины.

Ключевые слова: водолаз, ошибочное действие, ошибка, социально-психологические детерминанты, чрезвычайная ситуация, аварийно-спасательное подразделение МЧС Украины.

Lebedev D.V. Socially-psychological determinants of erroneous actions in professional activity of diving formations experts of rescue divisions of the Ukrainian Ministry of Emergency Measures. - the Manuscript.

The dissertation for obtaining of the Scientific Degree of the Psychological Sciences Candidate in Specialty 19.00.09 – Psychology of activity in special conditions. - Civil Defense University of Ukraine. - Kharkov, 2009.

The dissertation deals with results of the research, devoted to a theoretical generalization and the new decision of a scientific problem which is found out in disclosing objective and subjective determinants of erroneous actions in professional activity of experts-divers of rescue divisions of the Ukrainian Ministry of Emergency Measures.

During the research the author have authentically proved, that professional activity of experts-divers of rescue divisions of the Ukrainian Ministry of Emergency Measures is characterized by specific set of conditions of diver's activities realization that complicates the achievement of the professional purposes and quite often leads to occurrence of a different sort of professional errors. In the course of the professional activities divers are submitted to influence of a complex of extreme factors of hyperbaric and water environments that leads to considerable important changes (shifts) of a functional condition of all vital bodies and systems of diver's organism. Imperfection of existing legal regulation of activity of experts-divers, not accurate definition of their functional purpose within the system of the Ministry of Emergency Measures of Ukraine, automatically leads to occurrence of various errors during diving divisions' performance to destination.

It is authentically proved, that the big prospects in expansion of possibilities of the analysis of the reasons of erroneous actions of the expert are slightly opened

in connection with definition of a role of psychological, physiological, professional and other components of “the personal factor” in occurrence of errors. Influence of “the personal factor” on occurrence of erroneous actions and emergencies is observed only in concrete conditions of interaction of the expert with object of professional work or other experts at presence, development, displaying of adverse specific features, professionally significant qualities for professional work and functions.

It was offered the professiogram the rescuer-diver; developed mathematical model of forecasting of probability of an assumption of erroneous actions in professional activity by experts of diving formations of rescue divisions of the Ministry of Emergency Measures of Ukraine.

Keywords: the diver, erroneous action, an error, socially-psychological determinants, an extreme situation, rescue division of the Ministry of Emergency Measures of Ukraine.